

Drága jó nyolcadik

(Töredék)

AZ OSZTÁLY

Egy-két héttel a nyolcadikosok évvárója előtt kezdődött.

Kovács rosszkedvűen jött meg a városból. A reggeli, balul sikerült óra egész délelőtt ott motozott benne. A fiatal igazgató, aki úgy bánt vele, mint mesterével, megkérte, bejöhetne-e hozzá, most az ismételések alatt, egy órára. Ő meg szerette volna mutatni neki, hogy az a módszer, amelyről annyit beszéltek (A történelem és a magyar irodalom összeolvasztása, a magyar politika és szellem történetének, mint a világtörténet helyi változatának a tanítása) mennyi előnnyel jár. A lányok azonban cserben hagyták; az ellenkezőjét bizonyították, mint amit bizonyítani kívánt... Igaz, hogy talán túlságosan nagyot is markolt... A tárgy: a 48-as mozgalmak utáni csalódás, a romantika bírálata lett volna — Európában és idehaza. Ebben a tételben ő olyan távoleső jelenségeket fogott össze, mint a londoni világkiállítás, Flaubert regényei, Bismarck politikája, az utópista szocializmus tudományossá válása, Kemény Zsigmond röpiratai, a magyar kútfőkiadványok. A lányok nem nézték át a jegyzeteiket s immel-ámmal kérődztek föl — s akkor is összekeverték a dolgokat. A nagyobb hibát persze ő követte el. Amikor látta, hogy nem remekelt velük, ingerült lett, s ahelyett, hogy a tudatlanságuk fölött átsiklott volna (az egyik lány, Ica, a krimi háború évét sem tudta), makacsul megállt fölötte s keserű tárgyilagossággal mind nagyobb tudatlanságkoloncokat húzott ki belőlük. A lányok nem szokták meg, hogy megharagudjék rájuk, ez a tárgyilagossággal leplezett ingerültség meg egyenesen vérfagylaló volt — úgyhogy már a legegyszerűbb kérdésekre sem mertek jelentkezni, egymás háta mögé bújtak, végül is Tóth Etelnek, az osztály agyának kellett nekikihelődnie, aki mint valami anyaagy ült az utolsó padban, a többi csirkeagy közt s csak ha azok kifogytak a tudományból, akkor látta jónak két oldalt lógó lósörényét s nagy szemüvegét a görnyedt némaságból felemelni; most azonban még ő is elvesztette lába alól a talajt, s kettőjük párbeszédében — mert az óra azzá vált lassan —, az ő bedagadt torka s izgatottan remegő hangja, mint valami fizikai készülék jelezte a drámai percek feszültségét.

Ez a kudarc (amelyet az igazgató iparkodott észre nem venni) a következő óra alatt — a hetedikes magyar — is tovább dolgozott benne. Pedig ennek az órának az anyaga, a magyar felvilágosodás gyökerei különösen a szívéhez nőtt, s otthon, míg az órára a vázlatát készítette, némi elégtétellel állapította meg, hogy nincs az az egyetemi hallgató, akinek e tárgyról olyan tiszta képe volna, mint az ő tanítványainak. De bár a tárgy is szép volt, a tavaszi naphoz képest az osztály is iparkodott (sokkal több éles eszű lány volt itt, mint a nyolcadikban), az előző óra ingerültségébe mély csüggedés vegyült; érezte, hogy a szája kérdéseket tesz fel — a füle valahol messze az agya előtt hallja a válaszokat —, de amíg Bod Péter Athénásából a megjelölt részt fölolvasta (a kolégium könyvtárában ez a ritka könyv is megvolt), szinte csodálkozott magán, honnét veszi az értelemnek megfelelő hangsúlyokat, amikor nem is figyel arra, amit olvas; csak azt a szégyenletes bizonytságot forgatja magában, hogy amit ő itt csinál, az teljesen haszontalan. Nem szokta sajnálni magát. Sőt rendesen azt iparkodott bebizonyítani, hogy hiába kergették el őt az egyetemről, ő te-

hetséges, új, érdekes műhelyt tud csinálni. Ha szűkebb szakja, az újkori tudománytörténet helyett az egész világ- és magyar történetet kell tanítania, ő ezzel a megnőtt anyaggal úgy foglalkozik, mint könyvtáros évei alatt a szakjával, s ha egyetemi hallgatók helyett tizenöt-tizennyolc éves lányokat kell tanítania — ő ezekben ébreszti föl az érdeklődést, fogékonyságot, amely a helyét elfoglaló professzorok növendékeiben csak eltompulhat. Most azonban úgy érezte, hogy mindez csak önáltatás. A diákban, főként a lánydiákban, persze sok az alkalmazkodás, az érdeklődést, sőt az értést is meg tudják játszani, közben talán még imponálnak is maguknak —, azonban az ő világa s ezeknek a derekuk nyújtogató, nyakuk illető lánykáknak a kobakja közt áthághatatlan űr van, amelyekbe hiába szórja napi három-négy órán át a szavakat...

Tizenegytől nem volt több órája, fölment a kollégium könyvtárába. Utközben, a mellékutcán többen is ráköszöntek: „Szervusz, Bandi bácsi!...” ugrott neki az egyik kollégiumi tanár. „Tiszteletem, Bandi bácsi!” Ez egy vele egykorú, ha nem idősebb ember volt; a mellékutca úttestén köszönt rá, ahogy a háza előtt álldogálva meglátta. Úgy emlékezett, hogy valamelyik fiútánná nyának az apja (amíg a leánygimnázium a kollégiumból ki nem vált, ott is tanított), tán valami állatorvos. Mászor csendesen viszonzta ezeket a „bácsizó” üdvözléseket. Úgy érezte, valami kényelmes s nem is ellenszenves álruha ez a „bácsisága”. Hisz itt a városban is bizonyára sokan voltak, főként a városháza táján, akik csak azt tudták róla, hogy a forradalom alatt egyetemi tanárságot vállalt s a fehér időkben nyugdíjazták. Ezek meg is rótták érte az egyházat, hogy mint óraadót „az ifjúság megrontására” alkalmazta. Ez, hogy ma a fél város „bácsija” lett (amelyet az egyik fiúcsoport kezdett el, akiknek valahogy enyhébben minősítette a bűnét), csökkentette az ártalmasságát —, ej, hisz csak egy bácsi ez, belekeveredett, mint afféle világra vak tudós, de nem árt az senkinek. Most ez a lépten-nyomon, nagy jóakarattal képébe harsogott bácsisága is bosszantotta. A maga gyávasága, sunyítása ingerelte benne. Hogy is engedhette meg, hogy negyvenöt éves korában a fél város bácsija legyen! Amikor idekerült, az akkori nyolcadikban volt néhány kiváló diák, akikkel valami szakkörfélélt csinált, arra akarta rákapatni őket, hogy eredetiben olvassanak történeti emlékeket. A körnek nem sok haszna eredt, ezen a bácsin kívül; ők kaptak rá, mint a bizalmas viszonyukkal szerzett jogra, a bácsira. A bácsit azután Tóth Etel, aki abba a körbe is bekéredzett, elterjesztette a nyolcadikban; onnét aztán tovább folyt, szigeteket hagyva (a hetedik tanár urazta) más osztályokba, a fiatalabb tanárok közé, a szülőkön át a városba. Most itt megy ebben az idegen városban, amelyhez azon kívül, hogy néhány olvasója van a tanári karban, semmi köze s érzi, ahogy a mosolygó arc, a kelleténél jobban megereszkedő csigolyás hát, még a fölhajtott gallérú tavaszi kabátja is, mint szégyenletes lapítás, mind ehhez a kedélyes „Bandi bácsihoz” igyekszik idomulni.

A kollégiumban a könyvtár zárva volt; a könyvtáros nem hagyta ott, megbeszélés szerint a portán a kulcsot, meg kellett várnia, amíg lekerül az órájáról. Máskor mulattatta ennek az ős különc legénynek a féltékenysége, akinek egész élete a tanári könyvtár volt, de nem az, hogy megfelelően kiegészítse, minél több emberrel olvastassa, hanem hogy mint valami könyv-Harpagon az olvasni akaróktól megőrizze s egy-két bizalmas diákjával újra és újra rendezgesse. Szinte szórakozott a fájdalmán, amivel egy-egy nyaláb könyvet kicsit átengedett neki. Most azonban alig állta meg, hogy le ne torkollja a könyvek átvételekor, amikor célozgatni kezdett rá, hogy a tanári könyvtár példányait az ifjúságnak tovább adni nem szabad, ő egy gimnazista lánykánál is látott idevaló könyvet, az illető azt mondta, Bandi bácsi adja ki nekik, hogy az órán referáljanak belőle. „És ha véletlenül a háziasszonyom felemeli, amíg az iskolában vagyok?” vetette a szemét a lapokat szörnyű körülményességgel rendezgető tanárra. Még az új maszkjára sem tett megjegyzést, pedig az igazán rendkívüli volt. Torontáli kolléga, amikor ő idekerült, valami szakállbetegséget

szedett össze, s aszerint, hogy milyen gyógyelméletet állított föl magában, hol hosszúra engedte a szakállt, hol félrövidre nyirkálta, vagy egészen leborotválta, olykor fehér paszta volt az egész képén, majd csomós, sárga göbök, s mint egy nő a kosztümjét, szinte elvárta, hogy az új kreációját észrevegyék és szövé tegyék. A mostani átalakulás igazán feltűnő volt, valami lila oldattal volt az egész arca bekenve. Kovács azonban mintha észre sem vette volna, nem várta be a visszaadott könyvek személyazonosságát, átment az olvasóterembe, s kivett egy Macaulay-kötetet, amelyből egy részletet akart lefordítani. Ha egyedül volt, tett-vett a könyvtárban, mint a magáéban, ezt Torontáli is tudta, más jelenlétében azonban meg szokta kímélni a szemét attól a mozdulattól, amellyel egy idegen betolakodó azt ő féltett polcai felé nyúl. Most azonban Torontáli növelte az elkeseredését. Micsoda emberek közt kell itt sýnylődnie... Ennek a Torontálinak, mondják, egy vitrinje van otthon, teli meztelen szobrokkal; s mindennek pontosan meg van karikázva az alaprajza.

A hatalmas könyvtárteremben, mint rendesen, most sem volt senki. A polcok előtt az „asztalon” a kérőívek nyalábja is ugyanúgy hevert, mint utóljára. Amikor lekerült ide, meglepetés volt neki ez a könyvtár. Ő legfőljebb régi Bibliákat, Hungaricákat várt itt — tekintve, hogy az iskola kétszáz esztendő volt —, de úgy látszik, néhány szép, 18. századi könyvtár is ömlött belé, mert épp a felvilágosodás kori anyag rendkívül gazdag volt; az előző könyvtáros a század elejéig minden történeti kiadványt meghozatott, a külön kezelt Dányi-gyűjteményben (a város katonai, tiszti orvosa volt) a bonctani atlaszok, orvostörténeti művek mellett ott voltak Ibsenig és Tolsztojig a klasszikusok. Ez a könyvtár tette lehetővé, hogy a történelmet (akár az ókorit osztották rá, akár az újkorit, az ipari forradalomtól) mindig egykori szemelvényekkel oktassa. S ezeknek a szemelvényeknek a gyűjteményéből, amelyeket maga fordított le, alakult ki az a „történelmi olvasókönyv”, amely két év után olyan stádiumban volt, hogy egy barátjával, aki hasonló okból, mint ő, egy kiadóhoz került lektornak, már a megjelenéséről levelezgettek. Ez az olvasókönyv lett volna az ő bombája, amit a kollégái közé vet, akik most az új restaurációs kor történet szemléletét fabrikálják friss katedráikon. Voltaképpen egy világtörténet: de maguk a hősök mondják el, ők tiltakoznak új magyarországi tolmácsaik ellen, ő egy-egy rövid arcképben — ahogyan az órákon megszokta —, mint rendező a színre küldi őket. Ezt aratták azzal, hogy kirúgdosták őt a maguk szakemberi „cirkulusából”. Más belepusztult volna ebbe a vidéki középiskolai óraadásba; ő azonban itt lett igazán világtörténésszé. Máskor a másnapi óra örömen túl a megtorlásnak ez a halvány előérzete is ott bízsergett munkájában. Most ezt a dacot, büszkeséget is nevetségesnek érezte. Csak áltatja magát az olvasókönyvével. Először is nem adják ki, de ha még ki is adják, mit jelent az? Hogy beült a történelem népszerűsítőinek falkájába. Hogy megvetette nemrég a legjobbakat is közülük. Az ellenzékiisége? Történelmet fog szállítani bizonyos világnézetű olvasóknak. De még ott sem veheti fel a versenyt a fürge kompilátorokkal, akik a legfrissebb külföldi munkákból szabják össze a magukét. Őt megeszik ennek a kollégiumi könyvtárnak kapcsos énekeskönyvei. Ha soká itt marad, olyan bogaras ember lesz, mint Torontáli. Hisz ő is Eötvös-kollégistaként tanult. A pesti könyvtár különszobája jelent meg előtte, a kékköpenyes, őszhajú Sándor bácsi, aki több mint tíz éven át hordta elé — percek alatt — a könyvtárosokat. S amit megkívánt, csak be kellett írnia a kívánságkönyvbe. Egyre türelmetlenebbül rakta át magyarba Teleki Józsefnek, Rousseau barátjának a francia mondatait, a körülötte tipegő könyvtárosra sandítva s amikor az végre odajött hozzá s megkérdezte, hogy te még soká maradsz, kérlek, összecsapta a könyvet s azt mondta: „Nem, átmegyek az egyházi pénztárba, fölveszem az óraadói díjamat...”

A fizetés vagy inkább óraadói díj nevetségesen csekély volt; a pénzromlás miatt a fizetések úgy is egyre jobban zsugorodtak s az egyházi pénztár a kis

reparációkat is, amit az állami óraadók kaptak, egy hónap késéssel vette tudomásul. Amikor eljött Pestről, a nyugdíját átengedte a családjának (három embernek persze az is semmi volt; a felesége némi szemrehányással adta tudomására, hogy vállalt alkalmi állást). Ő az óraadói díjából jött ki, sőt eleinte, amíg több volt, abból is küldött haza. Ezt a nagy pénztelenséget nem érezte megalázónak. Sőt, mintha most élhetett volna először a maga természetese szerint. Az, hogy ki hogyan költ, biológiai sajátága az embernek, mint a madaraknak, hogy hogyan tollasodnak, marakodnak. Néki a büszkeségéből következett, hogy a javakat, amiket keresett, átengedje másoknak. A családja közepette is, úgy érezte, szerzetesként él. Most erről a szerzetességről levedlett, ami idegen volt tőle. Le az egész házassága, mert hiszen, ha törvénytelen nem is váltak még el, már több mint egy éve nem volt odahaza. Nem bírta ki a viszonyuk az ő lebukását, elnyomorodását. Ezen a vidéki óraadóságon sem azért kapott talán, mert azt hitte, hogy pénzhez juthat, hanem, hogy abból a férji megalázó helyzetéből kiszabaduljon végre. Múlt hónap elején még nevetett a pénztárban kapott szánalmas összegben. A szállásért, hátul a Bercsényi utcai ház végében, csak elég lesz! Kosztot meg kap az internátusban. Most azonban a teste pusztá fenntartása is nagyobb gondnak látszott; a szállásadónője többször célzott rá, hogy a nővére, özvegy papné, akin valami furcsa idegbetegség jelentkezik, oda akar költözni hozzá. A családjának a sorsa meg egyenest szégyenként égette. Ő itt passziózik, kis libákat töm, néhány garasért a bögyüket megfelelő kukoricával s azalatt a feleségének valami devalvációs pénzbankban kell a magas kamattal becsapott kisemberek betétkönyveit írni, hogy a fiát meg a lányát el tudja tartani!

Amikor a nagykapuban a kulcsot megfordította s a téglajárdán, a telek végében levő hátsó ház fele megindult, a szállásadónője kikukkantott az ajtón, s a fejkendője csücske egy pillanatra ott volt a kis tornác oszlopa mellett. Már vár! Biztos a lakásról akar beszélni megint. Tán levelet kapott a húgától, gondolta bosszúsan. S bár az öregasszony csakugyan ott téblábolt a kis előszobában, s a tartásán s futólag fölmért mosolyán a küzdelmet érezte, amely az albérlő látását szokta megelőzni nála, sőt néhány lépést még utána jött, ő a „keztcsókolom” után elszántan tovább ment, át a háziasszony zsúfolt ebédlőjén a maga szobácskájába, legföljebb az ajtaját nem húzta egészen be, nehogy ha tovább nyomul a nyomába, olyan szintje legyen, mintha becsapta volna az orra előtt. Ahogy belépett, tisztaság fogadta, amelyet a kis szoba örök homályában inkább mint illatot s nem csillogást lehetett érzékelni (a háziasszonya mániákusa volt a tisztaságnak s ő kis seprőt tartott a szekrényében, amivel a morzsákat összegyűjtötte), de azon kívül más is; úgy hogy azonnal körüljártatta a szemét a két év óta kiismert tárgyakon, amelyek közt akár vakon is el tudott volna igazodni. S csakugyan az ágy és a dívány közt az asztalkán, ahol a vizes korsója szokott állni, most egy nagyobb, sötétebb, bizonytalanabb folt foglalta el a levegőt; igen — virág, a háziasszony vázája, benne egy órási orgonacsokor. Hát ez mi? — lépett vissza az ajtóhoz, olyan meghökkenéssel a hangjában, mintha idegen embert talált volna az odájában, mintha a beteg papné a távollétében már be is költözött volna a szobájába.

Nem kellett messzire mennie, a háziasszony már ott állt az ajtó előtt, nyilván számított a meglepetésre s leste a vonását. Az a mosoly, amelyet az albérlője bejövőben nem akart sem tudomásul venni, sem elemezni, nyilván már ennek a mostaninak volt az előlege, amelyben nyoma sem volt a kellemetlen közlendő kínosságnak; a magános öregasszony mulatsága volt csak benne, aki nek valami rég elszokott asszonyi csínytevésben szabad részt vennie. Az iskolából voltak itt, ők hozták — mondta finom bőrű ovális arcából a nagy fehér fogát kivillantva. S hogy albérlője még mindig tanácstalanul, csaknem ijedten nézett rá, részletesebben kezdte magyarázni: Három kislány volt. De nagyon féltek. Elöl hallották meg csöngetésüket, mert a csöngőt alig merték meghúzni. (A háziasszony egy kicsit nagyothallott.) Hogy én előre mentem, kettő még

akkor jött elő, amikor becsöngettek, a szomszéd kapualjba bújtak: csak aki a csokrot tartotta, az maradt ott — épp azt tudakolta, hogy nem tudják, a tanár úr itthon van-e. Azt mondták, nagyon tetszett haragudni rájuk, húzta szélesebbre a mosolyát, mint aki valami olyan új fényben látta meg az ő magános, olvasó lakóját, amitől ez az ő szemében is érdekesebbé vált. — Ó, a zsványok, mondta Kovács, az egész délelőtti bosszúsága, meg a háziasszonya mosolyából ránéző jelenet közt ingadozva. Azt hiszik, ezzel jóvátennék a haszontalanságukat. Be is jöttek? — kérdezte aztán még odavetőleg —, nyilván, hogy a szokatlan jelenetet tovább folytatni tudja. Még sohasem fordult elő, hogy őneki valaki virágot mert volna hozni, az odújába tolakodni. Igen, aztán, hogy meghallották, hogy a tanár úr nincs itthon, egy kicsit nekibátorodtak. Hogy nem láthatnák-e ők is, hová teszem a virágot. Ők kérték, hogy oda tegyem a kis asztalra. S közben mindent kérdeztek a tanár úrról — tette hozzá, mint aki cinkos a betolakodó merész nőikkel — de ha a lakója kérdez, kész ki is szolgáltatni. Az azonban csak nevetett, legyintett egyet a kezével és bement a szobájába.

Egy pár percig tartotta a haragot a csokorral is. A tavaszi kabátját akasztotta föl, a frissen hozott könyveit a helyükre rakta. (A háziasszonyának a rendje órá is átragadt; a szekrényében vakon is megtalálta volna a gyógy-szert, a stoppolófát... ez a rend, úgy érezte, illik a szerzetes életmódjához.) Aztán az ablakhoz állt oda s a rügyező lugast nézte a cipkefüggöny mintáin át, csak aztán ment vissza az orgonacsokorhoz. Szép, dupla orgona volt, csaknem bíborárnyalatú. Honnan tettek szert rá ilyen hamarjában? S hogy jöttek el az iskolából? (Az ébresztő órára nézett az éjjeli szekrényen.) Hisz még egy óra sincs! Biztos a Rózsa néni, az osztályfőnökük engedte el őket. Az büszke rá, hogy ő barátnője a lányoknak. Benne van az efféle összeesküvésekben. Elképzelte, ahogy a tanári szoba ajtaján bekopognak. „Rózsa néni! Kérjük! Jaj, Rózsa néni kérem, de igazán ne tessék haragudni!” S ahogy elképzelte, kicsit ellágyult az arca, s akaratlanul is felkapta s beengedett valamit magába a megvesztegető csokorból. Ahogy fölé hajolt, akkor vette észre, hogy valami irás is van a virágallyak közt. Egy kis névjegyboríték, benne egy irkalap. „Ni, a kis ártatlanok! — még leveleznek is velem” — gondolta, s az ajtó felé fűlve, hogy a háziasszonya nem érheti-e rajta, az ablakhoz lépett s kibontotta az összehajtogatott irkalapot. „Drága jó Bandi bácsi! Ne tessék haragudni, hogy nem tudtunk úgy, ahogy Bandi bácsi szerette volna. De nagyon megijedtünk, amikor láttuk, hogy Bandi bácsi haragszik ránk. Megszoktuk, hogy mindig mosolyogni tetszik s olyan elnéző a mi tudatlanságunk iránt. Mi tudjuk, hogy buták vagyunk. De arra kérjük, hogy ne azt tessék nézni, hanem, hogy nagyon szeretjük Bandi bácsit. Mert különben nagyon szomorúak leszünk. A VIII. osztály.”

Azonnal megismerte az írást, hisz két éve javította a dolgozataikat s összesen huszonketten voltak. Éva írása meg épp ott volt a szemében. Újvárosi lány volt, ha nem is tartozott a legjobb diákok közé, dolgozataiban ott volt valami abból a „bennszülött kedvességből”, amit a belvárosi, betelepedett tisztviselőcsaládok éles eszű lányaiban hiába keresett. Ugyanezek a világos, ne-felejcsszemű betűk írták az emlékezetes dolgozatot is, amelynek a felolvasása után még negyedóra múlván is föl-fölhangzott egy-egy dőcögő nevetés az osztály mélyeiből. A tárgy: egy fiatalember beszámoló levele az 1830-as országgyűlésről. S Éva olyan kedvesen számolt be a karzatról látott nagyemberekről, Széchenyiről, Kölcseyről, Wesselényiről, hogy felolvasta az osztályban. „Kedves Sándorom! — kezdte volna a felolvasást, de abban a pillanatban az egész osztály kacagó száj lett, a szép, egészséges metszőfogak mind előjöttek a fényes szájszélek mögül. Ő egy pillanatig meghökkenve nézett szét a kicsiny osztályban (az övék volt a legkisebb osztályterem). De aztán eszébe jutott: kivel látta ő ezt az Évát a Népkert tájékán sétálni. Ő is tanította tavaly — egyike a legrosszabb tanulóknak, de nagy futballista. Az, hogy Csányi Éva írta a levelet,

enyhítette a megszólításban a bizalmaskodást. Már nemcsak Bandi bácsi, de drága jó Bandi bácsi is. Ez a „drága jó” azonban nem arcátlanság volt, hanem Csányi Éva stílusa, ott volt a kényelmes üléseiben, a barátságosan kiemelt-kék szemében, abban az ártatlan közelségben, amelyről a „bennszülötteket”, még ha nem is voltak afféle sötét szemű besenyő lányok, mint Tóth Etel vagy Maros Juszti, rögtön megismerte. Elképzelte a jelenetet, ahogy az első pad szélén az ablaknál négy-ötven összegűjnak, Éva ül s a többiek oldalról vagy a hátsó padból hajolnak a kitépett irkalap fölé. Az, hogy „Mert különben nagyon szomorúak leszünk” utólag volt betoldva. Hátulról kiálthatta valaki: — s egy pillanatig a gömbölyű Meszlényi Ica nagy fényes szemét látta, amint oda-kiáltja.

A papírt odadobta az asztalra, magának is bizonyítani akarta, hogy el is intézte, mint afféle diákcsacsiságot. Az előbbi bosszúságát kereste. „Igen, végül is kénytelen lesz elfogadni az igazgatója meghívását, hogy költözzék oda az üres szobájukba.” De — hogy a szobában végigcsapó orgona szaga tette-e — újra és újra felmerült benne a levelet fogalmazó kis csoport. Elve volt, hogy órán kívül nem beszélt egyetlen diákjával sem. Nemcsak mert a politikai helyzete kényes volt, egy-egy kettesben tett megjegyzés jobban eltorzulhatott, amíg az újságírók fülébe került, hanem mert elve volt, hogy csak az atmoszféra nevel igazán; a közvetlen nevelői beavatkozások inkább csak ártanak. Ő az órákból igyekezett egy szép üvegharangot csinálni — az anyag tisztább, sűrűbb levegőjében a tanítványaival együtt lélegzeni s nem a maga egyéniségét rájuk oktrojálni. Ahogy ő mondani szokta: didaktika és pedagógia közt nem ismert különbséget. Így arra sem adott alkalmat a diákjainak, hogy a véleményüket róla — a szemük sugárzásán kívül mással is elmondják neki. Tóth Etel, aki néhány beszélgetést kierőszakolt vele, megpróbált erről is beszélni, de ő lehurrogta. Azt tudta, hogy szeretik, a tanárok is mondták, de hogy hogyan, azon nem gondolkozott. Megszoktuk, hogy mindig mosolyogni tetszik. A nyolcadikosok levelében ez lepte meg legjobban. Hát ezek olyan mosolygós bácsinak tartják őt? Ő sosem vette észre, hogy óra közben mosolyog. Legfőljebb, ha a tudatlanságukon csúfolódott. Néha egy kicsit utálatosnak is érezte magát iróniája miatt. De hogy ő mindig mosolyogna... Vissza próbálta idézni azt a mondatot, arckifejezést, amivel a beírás után a katedráról lelépett közéjük. Igen, egy kicsit elernyedtt tán az arca, most merülnek el az anyagba. S hogy olyan elnéző a tudatlanságuk iránt. Hát igen, nem szólított a táblához, nem rótt, nem buktatott. De ez gőg volt, mint ahogy nem is szólt rá senkire, legfőljebb ránézett, hogy az ő óráján így is csendesnek kell lenni. De voltaképp igen sokat követelt tőlük, nemigen tudnak másnál sem többet, mint nála egy-egy tanuló. Néha szánta is őket, amint gyenge úszóként, a tempót kapkodva, az ő szembeömlő bőségében erőlködnek. Ezt a kicsit ironikus részvétet, ami nem is annyira nekik szólt, mint az emberi elmének, ezt érzik ők elnézésnek?

Másnap, mielőtt az osztályba belépett, eszébe jutott az előző napi orgona-csokor s a levél. Ej, hiszen egy-két hét múlva kikerülnek innét, megtiszteltetés lesz, ha elnyájaskodnak a kitanított, kopott tanárokkal. De azért „tanári” iróniájával akarta az ügyet lezárni. Az osztály mély csendben várta, mielőtt benyitott, szinte gyanakodott, itt vannak-e a teremben. Várják a betyárok, hogy mit szólok — gondolta, amíg az osztálykönyvvel a kezében, rájuk se pillantva, fölment a katedrára. Ahogy letette a könyvet (az óra végén szokott beírni) s végigpillantott rajtuk, a szorongás s a kitörni készülő mulatság pillantott vissza rá. Az egyik szemben ez volt több, a másokban amaz. Pap Amál az első padban csaknem komoran nézte őt, Ica éppen csak a szájával nem nevetett, különben mindene sugárzott a kibuggyanni kész nevetéstől. Tóth Etel a kétoldalt lelógó sörénye körül zavarkásan szivárványló pápaszemmel hunyorított föl rája. Fodor, a sápadt szeplős Fodor Juliska, aki az igénytelensége miatt kicsit az osztály peremén élt, úgy nézte ezt is, mint a törzsökös tagok játékát,

de azért az ő szomorú arcán is fancieszgott egy kis multság. Csányi Éva, a szerző, lesütött fejjel ült, mint aki tudja, hogy főbűnös, de játszik is a bűntudatával s behúzta a vállát s elpirult, mintha Kovács csak őt nézte volna. Ő, amíg az ismerős természeteken a különfélelekképg megtört érzéssel szinte az osztály arcával farkasszemet nézett, nagyon nehezen tudta az eltökélt fölényét megtartani. „Drága jó nyolcadik osztály...” kezdte, mert azt már a folyosón eltökélte, hogy ilyesformán fogja őket a megszólítás illetlenségére figyelmeztetni. De abban a percben már látta is, hogy elvesztette a csatát. Az osztály nem a neheztlést látta, hanem a csíny sikerét. S az arcokon megnőtt az arány a készülő multság javára. Icából kicsordult a nevetés, Juszti profilján az a különös mosoly omlott el, amelyet mintha valami csendes órán telepítettek volna ide, Csányi Éva fölemelte pirulásból a fejét s cinkosan nézte őket a kék szemével. S ő, néha már nemcsak a ránéző lányszemekből, a maga hangjából is ezt a cinkosságot érezve, mondta volna szigorúan: „Én nem azért haragszom, mert maguk nem tudtak úgy, ahogy szerettem volna, hanem mert bele sem néztek a füzetjeikbe.” De érezte, hogy a hangja, arckifejezése nem felel meg ennek a szigornak. Olyan fancieszlin mosolygó lett, mint szegény anyjáié volt, a keserű, idegbeteg asszonyé, ha valaki a jókedvével, léhaságával leszedte őt a lábáról.

Az óra ezután nagyon szép hangulatban folyt le. A lányok becsületkérdést csináltak belőle, hogy elkészüljenek; csupa jelentkező kar volt az egész szoba. Tóth Etel mozgósította lomhaságát, de még a butus, babafejű Kurucz Bözse is igyekezett, hogy a tanár kedvére szójon. Az anyaga is hálásabb volt, mint az előző órai. Arról volt szó, hogy szerveződtek meg a magyar szellemi élet új gócai a 49-es szerencsétlenség után. A lányok már ismerték a gyöngéjét: tudták, hogy a „kis szigetek”, amiken mint a megmaradt szigetekből a sérült bőr úgy kezd megújulni a magyar szellemiség, ez az, amikről ő a legszebben tud beszélni. S csak célozni kellett rá, rögtön a régi szigeteket említette, a 19. századi Erdélyben a református, evangélikus kollégiumokat, aztán az 1795 utániakat. Ahogy az óra kristályharangja tökéletesen kialakult fölöttük, már-már úgy érezte, hogy ezek a lányok azt is tudják, mért olyan kedvesek neki ezek a hajdani szigetek, hogy amíg a nagykőrösi tanári kar kiválóságának, Arany János bajusza levágásának történetét mondják el, voltaképp órá gondolkodnak, az ő lelkét érzik, aki a 19-es katasztrófa után ő köztük próbálja magyar pókként a szétszakadt hálóját újrászöni.

Némi meghatottsággal ment ki az óráról. Úgy érezte, hogy az élet nemcsak művekből, munkából, hanem kapcsolatokból is áll... S akármilyen lesz az ő történeti olvasókönyvének a sorsa, a magyar felvilágosodás munkái mellett valami mást is nyert itt, ebben a vidéki városban; megismerte a tanítás gyönyörűségét — a tanárt és tanítványt összefűző halk szeretetet.

A magyar író helyzete

Néhány hete levelet kaptam egy vegyészről, aki bemutatkozásban elmondja, kevés ideje jut arra, hogy az irodalomért „lelkessedjen”, de ha valami különösen megragadja, mint mostanában Dürrenmatt írásai, annál nagyobb lelkesedés vesz erőt rajta.

Én is Dürrenmattnak köszönhetem, hogy figyelmét magamra vontam: barátai, akik ismerték gyengéjét, Nagyvilág-beli Dürrenmatt-tanulmányommal

próbáltak kedveskedni neki. Az élvezet nem volt zavartalan — azt, hogy Dürrenmatt a nyugat közérzetét fejezi ki, ő úgy értette, hogy megállapításai, jellemképei csak a nyugati világra érvényesek. Azontúl azonban, hogy ezt megmondta, s indokolta, nem akart (igen szerencsésen) vitába szállni velem. Célja inkább az volt, hogy Dürrenmatt értékelésében (akit ő s barátai az irodalom kimagasló értékének tartanak) segítségemre siessen, s a svájci mester két művét, amelyhez én nyilván nem jutottam hozzá (nem a viszonzás reményében, hisz neki minden D. műve megvan), elolvasásra felajánlotta. Azt már fel sem meri tételni, hogy a Szerző című egyfelvonásost, mely magyarul is megjelent, csakugyan nem ismerem — bizonyára csak tévedésből maradt ki, különben sok új szempontot, s dicséretet hozó ismertetésemből.

A levél írója bizonyára nem gondolt rá, amikor levelét elküldte, hogy az a gyors mikroanalízis, mellyel az öreg literátor szedi ki az érdekest, jellemzőt, milyen tüneteket fog udvarias soraiból, s jóakarató ajánlatából lecsapni. Leveleben ugyanis nem az volt az érdekes, mondhatnám, felvillanyozó, amit D. univerzalitásáról mondott, hanem, hogy egy 30 év körüli, (dr. is), művelt magyar olvasó tudatába, aki Dürrenmatt minden művét megszerezte, s eredetiben olvassa, én szemmelláthatólag mint egy D. tanulmány írója vonultam be első ízben. Hisz nem akarom én annak a 35 éve tartó papírszennyezésnek a jelentőségét túlozni, melyet írói munkásságom gyanánt fog az irodalomtörténeteszek természetesen számon tartani, s az is igaz, hogy munkáim nagy része teljesen hozzáférhetetlen (az Iszonyból a legbuzgóbb antikvár barátaimnak sem sikerült kilenc példányt külföldi barátaimnak felajánlani), de az azért mégiscsak meglep — (majdnem annyira, mint barátomat, hogy a Szerző elkerülte volna a figyelmet), hogy mialatt a világirodalom alig 40 esztendő óta őriasának ilyen buzgó filológusa lett, e tanulmányomon kívül semmi sem verte fel figyelmét annyira, hogy egy vén honfitárs annyi zajt kavart írásai egyikébe is belepillantson.

Nem állítom, hogy az eset jellemző. Én is pedagógusként örültem meg neki, az észleltet valami kivételes túlzás alakjában tudja az emlékezetbe pecsételni. Könyveim példányszámokkal bizonyítják, hogy a magyar írók igenis olvassák, s ha én magam olvasóimmal nem is találkozom, legfeljebb ehhez hasonló, vagy többnyire erős kifogások formájában (amiből arra következtetek, hogy a magyar olvasó burnótként használja könyveinket, s haragosokat tüsz-szent tőle) — mint burnót úgy látszik mégiscsak fogyasztási cikk vagyok az elmaradtabb dohányosok körében. Azt azonban sokszor tapasztaltam, hogy az olvasók fiatalabb, érzékeny, műveltségre adó része olyanféle viszonyba kezd jutni a magyar, külföldi irodalommal, mint ami ebben a levélben úgy megkapott. S levélíróm aligha nem beszélt vaktában hozzám, amikor dicséretét s dorgálását egy népesedő tábor nevében rótta ki rám. S én egyáltalán nem azért hozom elő az ő levelét, hogy íróársaim nevében megsértődjem, vagy épp a kormányzatot „adminisztratív” beavatkozásra buzdítsam, hanem hogy a tanulságokat, melyek egy ilyen levél mögött lappanganak, mindkettő javára felszínre hozzam.

*

Annak, hogy az ember aránylag kis pénzen pompás lemezeket vásárolhat, van egy kellemes következménye: elfinnyásodik, s ilyen kérdésekkel lepi meg a barátait: mondd, mi az oka, hogy míg a külföldi énekes hangja olyan lágy-meleg s valami fényes, vagy borús, de ép hámmal borított, a mieinken az erőlködés ezt a hámot mintha felrepesztette volna. Ha nem hallgatnánk naponta Galli Curci- és Caruso-lemezeket, ez bizonyára eszünkbe sem jutna, s azt hinnők, így kell énekelni.

Ugyanígy van az irodalomban. Az igazán csodálatos, hogy a magyar műfordítás milyen termést hozott az elmúlt 15 esztendőben. S nemcsak a meny-

nyiség: nagy nyugati nemzetek nem adtak annyi élő költőt a külföldi remekművek diadalravitelében, mint a mieink. Még a prózai művek is elvesztették azt a (nemzeti irodalom fejlődésére üdvös) hátrányt, melyet a nem író-fordító s a lefokozott, rossz szórendű, zenéjű mondatok jelentettek. Tolsztoj vagy Stendhal művei ma, mint Báthory Erzsébet, elemésztett magyar remekek vére-től ragyognak. Ennek megvan az az előnye, hogy annyira szerethetjük a világ-irodalmat, s megvan az a hátránya, hogy gyilkos, nehéz versenyre szoríthatja a magyar irodalmat.

Amióta a kortárs nyugati irodalom is kezd beömleni, azt az előnyünket is elveszítjük, amit a megszólalt jelen jelent, még a klasszikusokkal szemben is. Innét szintén a jelen szól, csak (valljuk be) milyen kitűnően. Az, hogy a nyugat zsugorodóban, összeesőben van, ha mi tagadnánk is, elárulja legjobbjainak a közérzete. De ne áltassuk magunk: épp a színvonalán — a legjobbjai színvonalán — ez nem ütközött szemmeláthatóan ki, sőt épp az utolsó században a *Fleurs du mal*-tól kezdődően egy nagy ízlésreneszansz zajlott le a nyugati művészetében, mely a felesleges ballasztot elvetette, mintha épp a nyugati civilizáció lényegét, az ízlést, az eleganciát, a merész kísérletező kedvet próbálta volna uralomra juttatni. Az, hogy ez a forradalom (gondoljunk az impresszionistákra) szinte a közönség kizárásával, vagy attól függetlenül folyt, ha az örültség makacsságát vitte is belé, minőségét inkább fokozta. S ahol ez az ízlésszabályozta kísérletező kedv valami igazzal, meglevővel találkozott, mint az újabb nyugati drámánál, a civilizáció tragikus előérzetével, ott valami olyasmi jön létre, amit hiába intéznénk el valami megbélyegző szóval; — túl vájtfülű olvasókat neveltünk mi ahhoz, hogy azt ők úgy hallják, ahogy mi kívánnánk, főleg az a része, melynek helyzete, csalódásai, vagy egyszerűen kihasználatlan képességei rezonánssá tesznek a hangokra, melyeket ott is az igazi foglalkoztatás híján sértett, erjedésnek indult tehetség termelt ki magából.

Magam is tanúja voltam, mint nevelt ki a nagyok olvasása, iskolázatlan, fejletlen olvasóból egy élet folyamán finom ízlést s pontosan működő finom ítéletet. S megértem az ifjúságot, mely az újabb művek kiválóságához adja hozzá az akusztikálatlan keserűséget, amelyet a maga viszonyába transzponálva bátorságnak, sőt hősiességgnek hisz. A hazai íróinak, akinek a szintkövetelésén kívül e bátorság vonzerejével kell versenyeznie, igen nehéz helyzete van, melyben a bátorság (többnyire méltányolt) külsőségeivel próbál érdekes, versenyképes maradni, ki a bátorság, ki az állam pajzsa mögött védelmet talál. Azt azonban, hogy mi itt az ugróléc, s hová van feltéve, a legtöbben nem is látjuk. Így aztán a nemzeti irodalom 700 éves pályafutás után visszajut oda, ahonnan elindult. A XVIII. századvég szép könyvtáru urai nem azért vetették meg a magyar irodalmat, mert az magyar nyelvű volt, hanem mert ahhoz, amit ők ismertek, botladozó és esetlen. A romantikus hazafiság kellett hozzá, hogy e botladozások magasztalását, majd olvasását kötelezővé tegye, azt érdeklődésével kifejléssze, s a nemzeti karakter kifejező művekben jutalmát nyerje, végül az így kitenyészített önérzetbe bezárja magát s a nemzeti irodalommal, mint kenyérrel beérje. Ez az önelégültség valahol Mikszáth Kálmán korában kulminált. Azóta a kultúrnacionalizmus ellenére az összehasonlítás s más körülmények egyre jobban összeszorítják, s nem sok kell hozzá (néhány írónak, de inkább költőnek meg kell hálnia), hogy ne egyes nagyurak, de az új olvasók százazrei nézzék úgy a magyar íróra, mint a XVIII. századi Festetichek, vagy Széchenyiek Dugonits darabjait, vagy akár Csokonai hárfahangjait.

A magyar írónak (s tegyük hozzá, kultúrkormányzatunknak) ezzel a helyzettel kell szembenézni — céljaiban és eszközeiben ehhez alkalmazkodni.

Goethe kora óta a nemzeti irodalmakkal megfordult a helyzet; — akkor a világirodalom fogalmát kellett a nemzeti irodalmak csúcsteljesítményéből teremteni; ma a világirodalom az előbbvaló, a nemzeti mű is csak akkor tarthatja magát, ha a kiszélesedett világirodalomban is helye van — vagy ismertség esetén helye lehetne. Külföldi kiadók a nemzeti irodalmakat csak egy

nagy lektori asztalnak tekintik, amiből nekik kell a „megjelenésre méltót” kiválasztani. „Sie waren ein ganz unbekannter Schriftsteller” — mondta ősz fejemnek az Iszony német kiadója, hogy érdemét megértesse velem. — De a magyar olvasó is kezd ilyesformán gondolkodni: a Kortárs írását csak akkor olvassa el, ha szintjétől, tartalmától a Nagyvilágban is megjelenhetne.

A fiatal írók egy része érzi ezt a gyilkos versenyt, amelybe a nemzeti védővámok lebontásával került, s próbálna megfelelni neki. Csakhogy ez nem olyan könnyű ám! Mert azok a művek, amelyeken kapnak a kiadók, ritkán érnek el a problémák olyan mélységéig, ahonnét a nagy világirodalmi művek táplálkoznak — azok pedig, amelyek érzésük szerint ott járnak, aggályossá, kiadhatatlanná válnak. Becsületükre: egyesek mégiscsak megírják ezeket is — vannak, akik ilyen és olyan regényeket és drámákat is írnak, s így egy egész kis kézről-kéze szálló kéziratos irodalom jön létre, amelyen persze egy kis kör épp azért káp, mert azt a törekvést érzi, hogy a mi életünkről, dolgainkról úgy próbál beszélni, mintha a Nagyvilág munkatársa volna. Az utóbbi időben én is elolvastam néhány ilyen igényű megjelent (s ledorongolt) vagy meg sem jelent művet, amelyek mindegyikét igen tehetséges író írta; — hogy ne ártsak nekik, a halottat említem, Sarkadi Imrét, akinek, mialatt egy jó darabja megy a Madách Színházban, egy talán még jobb, még tragikusabb — de teljességgel előadhatatlan — fekszik polcomon.

Ezeknek a műveknek két érdemük van: hogy tehetséges emberek írták őket, s hogy rostjaikkal olyanba érnek le, aminek nemcsak kellene lenni — hanem ami valóban van. Aki olvasta Sarkadi kisregényét, a Gyávát, körülbelül megismerte azt a mikrotársadalmat, amelynek az életéről — persze nagy egyéni variációval — ezek a regények szólnak. Miről szól a regényed? — kérdezték egy ilyen egészen kitűnő mű szerzőjétől. — Hogy iszunk, közösülünk (ezt persze durvábban mondta) s közben boldogtalanok vagyunk. S világunkban, különböző fokon — a magas értelmiségtől egészen a bányásztelep jó fizetésű fiataljaig — úgy látszik, csakugyan alakulnak ilyesféle társadalmak. A kétségbeesett segélykiáltások, amelyeket Sarkadi hallatott, éppúgy mint halála is, bizonyíték arra, hogy mindez nem csak valami inplantált romlás-romantika képzelődése.

Amire törekszik, a világirodalmi eszményt, újdonságot ez az irodalom azzal veszti el, hogy ha valami valóságfélét ábrázolnak is (vigyázzunk, nehogy ők legyenek a szocialista realista írók), vagy legalábbis erre törekszenek, a legtöbbjük (s itt nem Sarkadira gondolok) ezt a magasabb rendű rokfortot a nyugati irodalom imponáló receptjei szerint erjeszti; — s ha a hazai sznob büszke is, hogy nálunk is erjesztenek ilyen sajtót, a világirodalmi olvasó már csak azt mondja rá: no lám, Magyarországon is erjesztenek ilyen sajtófajtát. A világirodalom egy kicsit olyan, mint a tudomány: igazán csak új felfedezésekkel, termékeny ellenmondásokkal lehet behatolni belé. S erről kétszeresen lemondanak: egyrészt a kölcsönzött módszerükkel, ahogy a valóságukat nézik, másrészt, hogy a maguk élete elzárja előlük azt a valóságdarabot, amelyről valami igazán újat lehetne mondani.

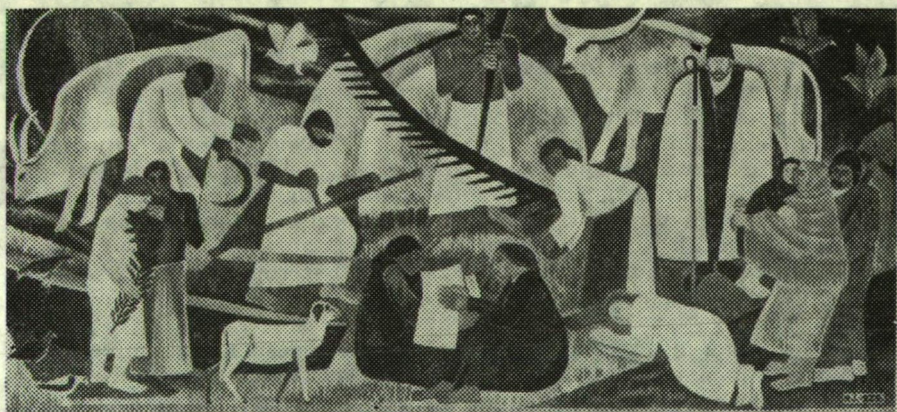
*

Mindig izgattak a világirodalomnak azok az alakjai, akikben egy nemzeti irodalom egyszerre kiugrik, világirodalmivá válik — így jutottam el Corneille-hez is. Descartes mellett ő az, akiben a középkori nagy virágzását elfelejtő francia szellem szinte újra megteremti magát, s egyszerre más nemzetek figyelmébe ugrik. Kerestem a könyvet, amely a roueni fiúnak e váratlan kiugrása mögé — mely XIV. Lajos korát megelőzte — a történelmi s emberi háttérrel odafesti. Egy barátom felesége, aki élete derekán lett francia bölcsező, Schlumberger Plaisir à Corneille-ét hozta el. Schlumberger regénye, a Saint Saturnin, mint Kritikai Naplóm bizonyítja, ifjúságom egyik nagy felfedezése volt, s mo-

hón kaptam a könyvön, amely egyszerre hoz kapcsolatba Corneille életével, s majd negyedszázad után az ő szellemével.

Azt, amit kerestem, nem kaptam meg benne, de kaptam valami mást, ami írónak a legnagyobb ajándék: egy olyan szempontot, amelynek a fényénél a maga munkásságát valahogy elviselhetőbb, kedvezőbb színben látja; azontúl ebbe az írásba is idekívánczozik. Hogy mi az? Legjobb fogalmat tán Schlumberger szavaival adhatok róla: A romantika korában Racine-től fordultak el, mint a megtestesült unalomtól, konvenciótól, laposságtól. Ma Corneille esett egy szakadékbba. Akárcsak ellenlábasa, épen és biztosan fog belőle kikerülni; s több jel mutatja, hogy e föltámadás ideje nincs már messze. A harc e két név bámulatos jelképe alatt különféle változatokkal tovább folyik — egy olyan művészet között, amely az emberi példaképet teremti meg, s egy olyan közt, amely azt elemzéssel, rafináltsággal szétbontja. Olyan korokban, ahol a civilizáció mintha fenyegetve volna, össze kell szednünk magunk, legyőzni a puha szokásokat, helyreállítani az etikát — a költők erős leckéjét kívánjuk. Amikor viszont a biztonság annyira megvan, hogy súlyként nehezedik a független szellemekre, s a kultúra öröksége olyan gazdag, hogy tékozlók lehetünk, mindenki a finom gyönyörök osztói felé fordul, vagy azok felé, akiket — a különös ember-társadalmat aprólékosan vizsgálva, s úgy fogadva el, mint amilyen — az élet megnyilatkozásai jobban érdekelnék, mint következményei. A bátorságnak nincs más kiútja, mint a vájás, bomlasztás; s hogy a teherré vált erkölcsi fegyverzetek alatt egy kis természetességet, igazat fedezzen újra fel. De eljön egy nap, midőn a szellemek újra nyugtalanná válnak — azt érzik, hogy köröttük minden alá van aknáva, irányítást követelnek —, s ha az életerő még elég erős, az alkotó mozgalom újra elkezdődhet. Ha különböző figyelmeztetések nem ébresztenének, ha a szociális újjászülés útján levő országokban nem látszana, hogy a szigor fölébe kerül a gyönyörnek, az akarat az intelligenciának, az, ami irodalomunkban történik, elég lehetne, hogy a fordulópont közeledését jelezze.

A könyvet Schlumberger a Cide háromszázestendős fordulójára írta, 1936-ban tehát — s mint a nyugati világra vonatkozó jóslat, aligha mondhatjuk, hogy bevált. Legalábbis, ha a nyugtalanságot látom is, a biztos jelet, hogy a Nyugat Racine fényéből kikerült, s a példateremtés munkája megkezdődött volna: nemigen. Az igazi nagy jelek meg el vannak rejtve a divat tombolása alatt; — vagy az életöröm nem elég erős, amelyet feltételül szúr közbe? Min-
(1961)

NÉMETH JÓZSEF: ÉVSZAKOK